

DİLBİLİM ÜZERİNE

Abdulkadir ERKAL*

I

Dili, bilimin konusu yapmak henüz tam kavrayamadığımız bir durumdur. Dil düşünülemez kadar çok yönlü ve bazı sırları halen çözülmemiş bir büyüdür. Dil, insanlığın doğuşundan beri bir düşünce konusu olmasına karşın Dilbilim 20.yüzyıla beraber bilim sahasına girmiş bir daldır.

Dil ile ilgili araştırmalar dilin doğuşu kadar eskidir. Nitekim dünyada konuşulan dillerin en eskisinin hangisinin olduğu konusunda daha İ.Ö. VII.yüzyılda Mısır hükümdarı Psammetik tarafından deney yapıldığı ileri sürülmektedir¹. Yeryüzünde dile ilgili ilk çalışmaları Hint ve Yunana kadar uzanır. Dil konusuna ağırlık verilmesine en büyük etken din faktörüdür. Dualara ve dinle ilgili metinlere gösterilen özen dilin önemini daha da arttırmıştır. Tarihte ilk dilbilgisi kitabı, Hintli dil bilgini Panini'nin İ.Ö V. yüzyılda Sankritle yazmış olduğu ve 4.000 kadar kuralı bir araya getirdiği çalışması olmuştur.

Eski Yunan'da İ.Ö. VI.yüzyılda dil üzerine incelemeler ve tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların başında 'dil doğuştan ya da doğal mı, yoksa insanlar tarafından konma, yapma mı' olduğu sorunudur². Platon bir çevre içinde sözcüklerin kökenleri sorununu da incelemiştir.

Dil batıda olduğu gibi doğuda da önemli ilerlemeler kaydettiği ve seçkin temsilcileri olduğu göze çarpar. Doğu dünyasında özellikle dilbilgisi, sesbilim, sözlük bilgisi ve metin açıklamaları konularında araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları yapanların başında

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Uzmanı

1 Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil T.D.K. 1995, s.16.

2 Doğan Aksan, a.g.e., s.17.

VIII.yüzyılda Basra okulunun önemli bilgini Sibeveyhi gelmektedir. XI.yüzyılda Karahanlı Türkçesi ve öteki Türk lehçelerinin değerini ve kurallarını ortaya koyan Kaşgarlı Mahmut "Divan-ı Ligat'it-Türk"le Türkçenin gücünü ortaya koymuştur.

20.yüzyılı kadar olan süre içinde genellikle dillerin doğuş ve diğer dillerle olan ilişkileri üzerinde daha sık durulmuştur.

II

Toplumsal zorunluluklar (bildirişim gerekleri) ve dilsel nedenlerle (yapının dengesi) dil sürekli değişim gösterir. Devingen bir yapı niteliği sunar³. Toplumsal yaşantıdaki değişiklik hem dile hem de bilimsel dile yansır. Kuşkusuz dili değiştirme çabası "konuşan bireyin istemine bağlı bir eylemdir. Dil düzlemine geçmesi, dilin yapısında kendine bir yer edinebilmesi için toplumsal bir uzlaşma gerekecektir."⁴

Dilin toplumsal yaşantıyla beraber olağanüstü çeşitlilik göstermesi ve buna bağlı olarak yenilenmesi sonucunda dile yeni terimler ve kavramlarda getiriyor. Bilgi düzlemindeki yenilikler, dilsel düzlemde terim niteliği taşıyan öğelerin artmasına da yol açar. "Kavramların hızla çoğalması gerçeğin özelliklerine gösterilen daha özenli bir dikkatin, bu gerçeğe getirilen ayrımlar konusunda daha uyanık bir ilginin sonucudur."⁵

Dilin yenilenme çabaları ve bilimsel bir söylemle terimleştirme çalışmaları, bu doğrultuda İsviçreli dilbilimcisi Ferdinand de Saussure ile başlamıştır. Saussure "tek ve gerçek konusu, kendi içinde ve kendisi için ele alınan dil olan yeni bir dilbiliminin iç ya da eşzamanlı dilbiliminin

3 Berke Vardar, Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, TDK, Ankara, 1982, s.119.

4 Erdim Öztokat, "Dilbilim Terimcesi Üzerine" Metis Çeviri Sayı 17, Güz.1991, s.28.

5 Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi, 1988, s.218.

kurucusu olmuştur."⁶ Dilin başlıca özelliklerine, iyice anlaşılammış çeşitli yanlarına, sorunlarına sağlam delillerle çözüm getiren Saussure'in kuramı aynı zamanda dilbilimin ne olduğunu belirleyerek, hangi doğrultularda yürümesi gerektiğini gösterir.

Dilbilimde, işleyiş bakımından dil konusunda önemli iki kavramsal boyut vardır.

a) Mekanist

b) Mantalist

Mekanist boyut dile dışardan bakar. "Araştırmacılar zeka adını verdikleri şeyin içinde olup bitenlere göndermede bulunmadan, beyne girip çıkan şeylerle ilgilenirler"⁷. Chomsky'nin "edinim" olarak karşıladığımız "competence" terimiyle anadilini öğrenen bir insan anasından, çevresinden duya duya dilin, ses bileşimlerini dilin sözdizimini dizgesini edinir⁸. Performance terimini ise "kullanım" olarak karşılayabildiğimiz Chomsky, somut durumlarda dilin güncel kullanılışı olarak tanımlıyor. Kullanım anadilini kazanmış olan kişinin bu edinimi uygulamaya koymasındır.

Mantalist yöntem ise görülmeyen işlemlerden görünen olguların gözlemini ortaya çıkarır. Dilin işleyişini ve yapısını ortaya koymak için çeşitli yöntemler sunar.

III

Dilbilim gramerden soyutlanarak dilin toplumsallaşma sürecini ön plana almıştır. Bununla beraber toplum dilbilim ve ruhdilbilim gibi yeni uygulama alanları ortaya çıkmıştır.

6 Zeynel Kıran, Dilbilim Akımları, Onur Yay. Ankara, 1996, s.22.

7 Zeynel Kıran, a.g.e., s.28.

8 Doğan Aksan, a.g.e., s.53.

Gramer olan şeyleri ortaya koyup incelerken, dilbilim bu olguyla "neden? nasıl?" gibi sorularla yönünü daha farklı bir düzleme çekerek dilin insan üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışır. Gramer ise sadece şekilcilikten ibarettir. Gramerin en geniş uygulama alanı "kendi anadilini doğru konuşmak ve yazmak sanatını öğretmek ve eski metinleri açıklamaktır"⁹. Bunun için gramerin herşeyden önce eğitimsel bir yapısı vardır ve sadece dilin kullanımını gösteren kurallar konusunda bilgi verir. Saussurenin de dediği gibi dilbilimin tek ve gerçek konusu kendi başına ve yalnız kendisi için dili incelemektir.

Alman dilbilimci Weisgerber gramer ve dilbilimi birbirinden ayrılan görüşle beraber her iki duruma yeni terimler ekleyerek açıklamaya çalışır. Gramere "Ergon" ve dilbilime "Energeia" diyen Weisgerber durumu şöyle açıklar "Şimdi dilin "gramer" tablosu yerine tam manasıyla "dilbilim" tablosunu koymak vazifesi ile karşı karşıyayız. Dilbilim metodlarının yan yana getirilmesindeki amaç esas skalayı yapılacak işler alanına dair düşüncelerimizden çıkarıyoruz. Ergon ve Energeia olarak ikili dil araştırmasına gramer ve dilbilim metodları diye birbirinden ayırabileceğimiz iki grup büyük araştırma tarzı tekabül etmektedir."¹⁰ Ergon ve Energeia olarak ayrılan Gramer ve Dilbilim üzerinde fikir veren Weisgerber bu iki kolun birbirinden ayrılmaz ve ayrılmaması gereken çalışma alanı olarak vurguluyor. "Bununla beraber bölen ve bütünmeştiren metodlar arasındaki farkın şüphesiz kesin bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. "Gramer" metodu içinde bile, dil yapısını araştırırken şekil veya muhtevanın ön plana alındığına göre, kesinlikle ayrılan iki grup meydana çıkar. Bu arada

9 Zeynel Kıran, a.g.e., s.30.

10 Weisgerber, Dilbilim Metod Bilgisi, Çev: Hüseyin Sesli Atatürk Üniv. Yay.1968, s.12.

şekil gözeten metodlar her zaman muhtevaları ikmal etmedikleri gibi muhteva gözeten metodlarda şekli dikkate almadan yapamazlar. Fakat şeklin mi yoksa muhtevanın mı ölçü alınacağıнын meselesinin, dil bakımı mahiyetine uygun şekilde öğrenilmesi o kadar önemlidir ki, buna göre "Gramer" metodunun iki şeklinin farklı değerini dikkate almadan, biri birinden ayrılması lazımdır"¹¹.

Dilbilim nesnesini tanımak için yöntemler geliştirmiş, gramerin aksine dilbilimin eğitimsel ve spekülatif amaçları olmayıp tamamen betimsel¹² olmasına rağmen Weisgerberin de belirttiği gibi gramer ve dilbilim birbirini tamamlamakta ve ihmal etmemektedir.

IV

Dilbilim herşeyden önce insan tanımaya yöneliktir. Ruhbilim ve Toplumdilbilimin temel kaynağı insandır. Toplumsal bilimler diye nitelendirdiğimiz ruhbilim, eğitim, antropoloji, felsefe, dilbilim matematik v.b. gibi bilim dalları arasındaki etkileşim yeni bilim dallarının ortaya çıkmasını sağlamış ve her yeni bilim dalı da "insana özgü karmaşık gerçeklerin ve davranışın çözümlenmesine yeni boyutlar katmıştır"¹³. Dilbilimle beraber diğer bilim dalları objelerine bakış açılarını yer yer değiştirmek durumunda kalmışlardır. Dillerin anlaşılması toplumbilimcilere toplumsal sorunların çözülmesine iyi bir yöntem; ruhbilimcilere dilin kullanımı ve öğretilmesi konusunda yeni modeller sunulmasına yardımcı olmuştur¹⁴. Bu durumda dilbilimcilerin

11 L.Weisgerber, a.g.e., s.12.

12 Zeynel Kıran, a.g.e., s.37.

13 Zeynel Kıran, a.g.e., s.18.

14 Zeynel Kıran, a.g.e., s.19.

görevi de bir dilsel topluluğa ait bireylerin kafalarının içindeki ortak olan şeyi etraflı bir biçimde tanıtmaktır. Ortak olan şey bildirişimi etkilemekte ve faal duruma sokmaktadır. İnsanlar arasındaki basit bildirişme işleminde bir konuşan, bir dinleyen vardır. Konuşan bildirişime işini yerine getirir. Dinleyen ise alıcı durumdadır¹⁵. Bir bilginin bir merkezden bir başka merkeze ulaşması ve ulaşma şekli dilbilimcilerin temel görevleri arasındadır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse 20.yüzyılla beraber terminolojiye girerek yeni araştırma alanları açan Dilbilim günümüzde tam etkin yerini alamamıştır. Bunun sebebi olarak dilbiliminin ve uygulama alanlarının tam anlaşılmadığı olarak gösterebiliriz. Ama inanıyoruz ki insan ve toplum içindeki faaliyetleri değişik yönden ele alan dilbilim ileride daha değişik uygulama alanları da ortaya koyarak ve en önemlisi temel kaynağı olan insanın inerek yerini sağlamlaştıracaktır.

15 Doğan Aksan, a.g.e., s.46.